

Mönstersökning med hjälp av ideal- typsteori och sociala mekanismer

*En kommentar till Li
Bennich-Björkman*¹

Bo Bengtsson

I sin breda och uppslagsrika artikel "Samhällsvetenskaplig forskning. Söndrade vi falla?" i nummer 3/2017 av *Statsvetenskaplig tidskrift* uttrycker Li Bennich-Björkman (LBB) oro för vart statsvetenskapen (och samhällsvetenskapen) är på väg. Hon bekymrar sig för om vi längre kan påstå något bestämt om världen därute på ett sätt som når ut till omvärlden. Finns det någon tredje väg mellan "själlös" positivism och "tornputsande" posthermeneutik? Underrubriken "Söndrade vi falla?" antyder också att hon ser växande splittring inom ämnet mellan olika perspektiv (mångfald skulle jag säga) som ett problem i sig. Hennes text handlar dock mindre om splittringen som sådan än om kritik av vissa perspektiv.

LBB:s eget bud är ett slags partikularistisk mönstersökning där, om jag uppfattar henne rätt, målet är att hitta empiriska mönster men samtidigt acceptera att detta sällan kan göras annat än för avgränsade kontexter, alltså ett slags "middle range-theorizing". Jag instämmer i att detta kan vara en rimlig ambitionsnivå för samhällsvetenskapen, men LBB går inte närmare in på hur denna lokala mönstersökning skulle gå till, eller hur den skulle kunna bidra till generaliserbar och samhällsrelevant kunskap. Nedan diskuterar jag detta i relation till några olika ansatser som LBB tycks uppfatta som problematiska och argumenterar för att dessa ansatser i själva verket kan användas som redskap för en universell mönstersökning baserad på generalisering i termer av sociala mekanismer.

Enligt min uppfattning bedrivs i dag mycket statsvetenskaplig forskning av hög

vetenskaplig kvalitet och betydande politisk relevans – med olika teoretiska och metodologiska ansatser. Vårt gemensamma intresse för staten och politiken, makten och demokratin ger ju också ämnet en tydlig, politiskt central kärna. Jag kan då inte förstå varför mångfald i ansatser och metodik skulle vara något problematiskt. (Givetvis måste varje vetenskapligt perspektiv, inklusive de dominerande, fortlöpande granskas och kritiseras, men det är en annan sak.) Tvärtom ser jag likriktning och grupptänkande som ett betydligt större hot, inte minst via vetenskapssamhällets allt starkare fixering vid bibliometri. Även om bibliometri har sina fördelar som transparent måttstock, bidrar den, då den används som enda kriterium för att bedöma forskningskvalitet, de facto till likriktning i publiceringsformer (engelskspråkiga mainstream-tidskrifter) och format (8000 ord) och därmed indirekt även i valet av forskningsfrågor. Sådan "själlös" användning av bibliometri riskerar att få oavsedda effekter på motsvarande sätt som den sovjetiska planekonomins ensidiga kvantitativa produktionsmått fick det på sin tid.

Ett problem med LBB:s artikel är att hon inte är tydlig om var hon drar gränsen mellan acceptabel "hermeneutik" och oacceptabel "post-hermeneutik". Möjligen ger hennes syn på teori en ledtråd. Hon utvecklar denna i not 3 i artikeln, där hon deklarerar att hon ser teori som "påståenden om samband som gäller bortanför ett enskilt fall [...] och utvecklas genom att empiriska slutsatser läggs till varandra över tid." Och vidare: "Empirisk teori måste vara prövbar, eller göras prövbar, för att ha något värde." Normativ teori är något annat, tillägger hon, vilket möjligen antyder att hennes teoribegrepp är snävt. Däremot accepterar hon inte som teorier klassificeringar, modeller eller ramverk som saknar distinkta antaganden om samband. I själva verket är klassificeringar, modeller och

1 Jag vill tacka Kristina Boréus, Nils Hertting och Markus Holdo för värdefulla synpunkter och förslag och givande diskussioner.

ramverk ofta idealtyper, dvs. teorier (vill jag kalla dem) som inte gör anspråk på att vara sanna i termer av korrespondens eller ökad förklarad variation utan i stället formulerar en renodling av verkligheten som kan användas för att tolka empiriska observationer. De är därmed inte falsifierbara i termer av sant eller falskt, men de kan vara mer eller mindre fruktbara för att förstå ett visst sammanhang. (Se Eriksson 1989: 184–198, för en ovanligt pedagogisk introduktion av idealtypsbegreppet och Petersson 1987: 26–31, för en lika pedagogisk diskussion kring idealtypen som metodiskt hjälpmedel.)

Jag tror att LBB:s definition av teori som empirisk generalisering av variabelsamband gör det svårt att se värdet av ansatser som konstruktivism, interpretivism och rationalism som hon, om jag förstår henne rätt, betraktar som ”tornputsande”. I så fall är detta en orättvis bild. Jag vill hävda att samtal med kollegor och samhällsaktörer tvärtom underlättas av att konstruktivism, interpretivism och rationalism utgår från grundläggande antaganden som omfattas av de flesta i vardags- och samhällslivet, och som ofta underförstås även av forskare som i huvudsak använder sig av andra ansatser: Att verkligheten ofta påverkas av hur människor definierar och beskriver den; att det ofta finns mening bakom mänskligt tänkande och handlande; och att vi ofta gör saker med en avsikt. Tre antaganden som skiljer samhällsvetenskap från naturvetenskap och erbjuder viktiga alternativa inferenslogiker till de antaganden om determinism och probabilism som lånats från naturvetenskapen. Nu finns det förstås akademiska företrädare även för ”stark” konstruktivism (där allt är konstruktioner) och ”perfekt” rationalism (där alla individer är egoistiska nyttomaximerare med perfekt information). Men i empirisk statsvetenskap brukar konstruktivister inte ifrågasätta att det finns en materiell verklighet, och rationalister är oftast tämligen måttfulla i sina antaganden om politiska aktörer.

Med sina formuleringar om teori ansluter sig LBB till den variabelfixerade syn på teoriutveckling som dominerat statsvetenskapen, inte minst i Sverige, sedan King, Keohane och Verbas (KKV) missionerande lärobok kom ut för nu snart 25 år sedan (King, Keohane & Verba 1994). Vad missionen gick ut på var att kvalitativa studier följer samma logik som kvantitativa – och stridsropet var som bekant ”variation på den beroende variabeln!”. Den boken användes under lång tid som tillhygge mot statsvetare som gjorde anspråk på att ägna sig åt mönstersökning med stöd av endast ett fall. Och, om jag tillåter mig spetsa till i Walter Korpis efterföljd, KKV har sannerligen fått sina pegasryktare bland svenska läroboksförfattare och metodlärare.

Att som LBB betrakta (idealtypiska) klassificeringar, modeller och ramverk som något annat än teorier förefaller mindre fruktbart. Liksom empiriska generaliseringar om samband (LBB:s teorier) fungerar idealtypsteorier som hjälpmedel för att relatera empiriska observationer till tidigare kunskap – och ytterst till att förstå samhället. Detta, och inte teoriutveckling i sig, är ju det egentliga syftet med samhällsvetenskaplig forskning. Konstruktivism, interpretivism och rationalism är exempel på sådana idealtypiska perspektiv som i sin tur kan användas som utgångspunkter för att formulera mera avgränsade och lokala teorier, empiriska eller idealtypiska. Naturligtvis har LBB rätt i att verkligheten ser olika ut från olika sådana perspektiv. (Möjligen är det bara detta hon menar med ”utsiktstorn”, men i så fall är antagandet att det är fruktbart att beskriva den sociala verkligheten i termer av kvantifierbara variabler också ett utsiktstorn, och då blir associationerna till upphöjd isolering lika missvisande i båda fallen.) Jag vill dessutom hävda att de flesta samhällsvetare, ofta implicit, använder sig av idealtypsteori, t.ex. när vi analyserar politiska system och processer med hjälp av demokratiteori, ofta i kombination med normativ teori (t.ex. Teorell 2006) eller när vi försöker reda ut likheter och

skillnader mellan olika typer av "populism" (t.ex. Pappas 2016) – och faktiskt tycker att detta är viktiga frågor.²

Hur kan man då säga något generellt utan stöd av variabelinriktad statistisk analys? Detta problem brottas faktiskt både kvantitativt och kvalitativt inriktad forskning med. Kvalitativ forskning vill ofta säga något generellt utanför det studerade fallet, och kvantitativ forskning vill säga något utanför den population från vilken ett urval är draget. Här menar jag att inferens i termer av idealtypiska sociala mekanismer eller system av mekanismer är medlet (se t.ex. Elster 1998, 45; Hedström & Swedberg 1998). Om de mönster som observeras i ett fall (med stöd av statistiska eller mer kvalitativa ansatser) kan formuleras som sociala mekanismer skapar detta en förväntan om att samma mekanismer skulle verka i liknande situationer i andra kontexter. Detta bygger då inte på sannolikheter utan på antagandet att (tunn) rationalitet och meningsfullt handlande är något som kännetecknar oss som människor (se Bengtsson & Hertting 2014 för ett mer utvecklat resonemang om generalisering via idealtypiska sociala mekanismer). Detta är vad som de facto sker när kända fallstudier diskuteras i relation till andra fall. Två klassiska studier vars mekanismer ofta använts som idealtyper på detta sätt är Robert Michels' om oligarki i det tyska socialdemokratiska partiet (Michels 1962) och William Whytes om social organisering i Bostons slum (Whyte 1955). En senare klassiker som ofta åberopas idealtypiskt är förstås Robert Putnam om socialt kapital i Italien (Putnam 1993).

Inte sällan förväxlas idealtyper med empiriska klassificeringar. Det är sant att vissa

idealtypsteorier (eller modeller) ibland specificeras för en sådan användning, t.ex. representativ, participativ och deliberativ demokrati, eller Esping-Andersens välfärdsstatsregimer. Detta är då något annat än att använda idealtyper som teoretisk relief vid tolkning av empiriska observationer. Medan klassificeringar av empiriska observationer bör operationaliseras så att de kan vara ömsesidigt uteslutande och tillsammans uttömmande i förhållande till materialet, måste idealtyper först och främst vara logiskt sammanhängande renodlingar och inte specificeras mer än vad som behövs för att de ska fungera som teoretisk relief (jfr Eriksson 1989).

Jag menar alltså att idealtypiska sociala mekanismer (som spel, sociala normer, konventioner och tillit) och system av mekanismer (som demokrattyper, marknadstyper och välfärdsstatstyper) kan användas för att göra det partikularistiska mönstersökandet i någon mån universellt genom att det blir möjligt att hävda något utanför de lokala observationerna. Även om jag här mest diskuterat tunt rationalistisk aktörsanalys är min uppfattning att liknande idéer om generalisering från enstaka fall borde gälla även för konstruktivistiska och interpretivistiska studier. Det blir en generalisering inte i termer av determinism eller probabilism utan i termer av rimliga förväntningar på liknande situationer. Frågan är om vi kan nå så mycket längre som samhällsvetare i våra försök att förstå hur världen hänger ihop. En sådan ansats öppnar för rationell och kritisk granskning. Och enligt min erfarenhet gör den det också möjligt, minst lika väl som redovisningar av regressionskoefficienter och konfidensintervall,

2 Jag avstår från att här försöka presentera en egen definition på samhällsvetenskaplig teori – utöver att betona att en sådan bör formuleras så att den inkluderar hela den mångfald av ansatser som på ett systematiskt sätt hjälper oss att förstå samhället. Jag nöjer mig med att ge två lästips till den som vill fördjupa sig i frågan. Det ena är teoriavsnittet i Marianne Danielssons avhandling, där hon diskuterar vilka krav som bör ställas på en bra teori och (inspirerad av DiMaggio 1995) gör en åtskillnad mellan kausal och narrativ teori (Danielsson 2010: 21–36). Det andra är en artikel av Gabriel Abend, där han lexikografiskt identifierar sju olika innebörder av teori inom sociologin, utreder frågans politiska aspekter och förespråkar vad han kallar "the principle of ontological and epistemological pluralism" (Abend 2008).

att på ett övertygande sätt presentera mönster och mekanismer för beslutsfattare och allmänhet. En mångfald i teoretiska och metodologiska ansatser ger därmed också de bästa förutsättningar för att nå ut till omvärlden med våra resultat.

REFERENSER

- Abend, Gabriel, 2008. "The Meaning of 'Theory'", *Sociological Theory* 26(2): 173–199.
- Bengtsson, Bo & Nils Hertting, 2014. "Generalization by Mechanism: Thin Rationality and Ideal-type Analysis in Case Study Research", *Philosophy of the Social Sciences* 44(6): 707–732.
- Bennich-Björkman, Li, 2017. "Samhällsvetenskaplig forskning. Söndrade vi falla?". *Statsvetenskaplig tidskrift* 119(3): 299–311.
- Danielsson, Marianne, 2010. *Fängslade idéer. Svensk miljöpolitik och teorier om policyproduktion*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- DiMaggio, Paul J., 1995. "Comments on 'What Theory is Not'", *Administrative Science Quarterly* 40(3): 391–397.
- Elster, Jon, 1998. "A Plea for Mechanisms", s. 45–73 i Peter Hedström & Richard Swedberg (red.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksson, Gunnar, 1989. *Platon och smitaren. Vägar till idéhistorien*. Stockholm: Atlantis.
- Hedström, Peter & Richard Swedberg, 1998. "Social Mechanisms: An Introductory Essay", s. 1–31 i Peter Hedström & Richard Swedberg (red.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- King, Gary, Robert O. Keohane & Sidney Verba, 1994. *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Michels, Robert, [1915] 1962. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York: The Free Press.
- Pappas, Takis S., 2016. "Distinguishing Liberal Democracy's Challengers", *Journal of Democracy* 27(4): 22–36.
- Petersson, Olof, 1987. *Metaforernas makt*. Stockholm: Carlssons.
- Putnam, Robert D., 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Teorell, Jan, 2006. "Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda", *European Journal of Political Research* 45(5): 787–810.
- Whyte, William F., [1943] 1955. *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Bo Bengtsson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen och Institutet för bostads- och urbanforskning (IBF), Uppsala universitet.
E-post: bo.bengtsson@ibf.uu.se